

Johann Walther¹.

Luthers vän och medarbetare in Musica sacra.

I.

År 1524 gav kurfursten Fredrik den vise Luther i uppdrag att vidtaga nödiga förberedelser för införandet av gudstjänst på modersmålet i de evangeliska församlingarna, varvid den gudstjänstfirande menigheten med sin sång skulle aktivt deltaga. För detta ändamål behövdes sångböcker. Som församlingen ännu denna tid hade att åtfölja kören, måste därjämte en körsångbok utarbetas. Ehuru även förfaren i den polyfona konsten, var dock Luther alltför blygsam för att räkna sig som fackman på detta område. Han såg sig om efter medhjälpare, och valet föll på tvenne ansedda musiker. Den ene var *Conrad Rumpf*, dåvarande ledare för Torgauer Schlosskantorei, den andre dennes yngre vän *Johann Walther*, som då tjänstgjorde som bassångare i samma institution och som även genom sin mindre vanliga musikaliska begåvning riktat uppmärksamheten på sig.

En frukt av dessa tre mäns arbete blev en körsångbok, benämnd *Geystiches gesangk Buchlein*, tr. i Wittenberg 1524. Den innehöll fem motetter till latinska texter och ej mindre än 38 3-, 4- och 5-stämmiga koralsatser. Redan 1525 utkom andra upplagan på Peter Schöffers förlag. Den förelåg ej i partiturer utan i stämmor. Ej alla stämmorna ha bevarats åt eftervärlden, men den framstående kännaren av den äldre musiken, prof. O. Kade, har sökt rekonstruera ett partitur i så nära likhet med originalet, som varit möjligt, och utgivit denna kör-

sångbok år 1878 såsom 7:de bandet av sällskapetets för musikkforskning publikationer (Berlin hos Trautwein). Denna körsångbok är det äldsta minnesmärket av den protestantiska tonkonsten och har för den evangeliska kyrkan stor betydelse framför allt därför, att i denna bok förefinnas körsatser till sådana koralmelodier, för vilka ingen äldre källa är för handen. Man kan nog aldrig lyckas fastställa, vad i denna körsångbok härstammar från Luther eller från Walther. Kade har därför betecknat dessa tvenne män såsom »de båda grundpelarna till den evangeliska församlingssången». Luther har såsom diktare skapat typen för den protestantiska psalmen, och Walther är den förste protestantiske koraltönsättaren. Detta är, vad man i denna sak torde få anse såsom ett allmänt vedertaget omdöme.

Om Walthers tidigare levnadsöden känna vi föga. Vi veta, att han föddes i en by ej långt från det nuvarande Kahla i Thüringen år 1496. Om hans tidigare utveckling som musiker är intet bekant, förrän han år 1524 träder fram som sångare i Torgauer Schloss-Kantorei. Men genom körsångboken gjordes hans namn snart hastigt känt. Nya förbättrade och ökade upplagor utkommo 1537, 1544 och 1551. I den sista hade antalet koralsatser stigit från 38 till 74, och motetterna över de latinska texterna från 5 till 47. Att Luther tog livlig del vid dessa upplagors tillkomst, bevisar hans berömda företal, som utom

¹ Referat ur »Siona» 1917 efter en artikel av prof. O. Schröder, Torgau.

Walthers eget finnes tryckt i samtliga 5 upplagor.

När kurfursten Johan den ståndaktige år 1526 var betänkt på att upplösa Torgauer Schlosskantorei av penningbrist, sökte Walther andra anställningar, bl. a. hos hertig Albrecht av Preussen. Sin ansökan till hertigen lät han åtföljas av fyra 5-st. kompositioner. Sedan Rupf avlidit, inträdde Walther som ledare för Torgauer Kantorei, gifte sig med den kurfurstlige hovslagaren Hans Hesters dotter Anna, som skänkte honom sonen Johannes. År 1530 inträffade den redan bebådade upplösningen av Torgauer Kantorei, men borgerskapet, som ej ville undvara den konstmässiga sången, grundade Torgauer Kantoreigesellschaft efter mönster från andra orter. Till ledare utsågs Walther, som tillika erhöll en nyinrättad lärareplats med skyldighet att undervisa i sång, latin och religion.

Detta sällskap blomstrade nu upp under Walthers ledning, och Luther utverkade hos kurfursten ett understöd av 100 gulden, mot det att sällskapet även skulle åtaga sig sången i slottskyrkan. Då Luther år 1544 invigde en vid slottet nybyggd kyrka, uppförde Walther en 7-stämmig motett *Cantio* (septem vocum) per *Fugas*, där basen upprepade gånger återger dessa ord: *Vive Luthere, Vive Melanchton! Vivite nostræ Lumina terræ etc.*

Året 1548 medförde en viktig förändring i Walthers liv. Genom

slaget vid Mühlberg föregående år hade Moritz av Sachsen erhållit kurfurstevärdigheten. Då hans broder August skulle förmåla sig med en dansk prinsessa, saknade Moritz i olikhet mot andra furstehov ett eget hovkapell, för att med dess hjälp förhöja de förestående bröllophögtidligheterna. Universitetsrektorn i Wittenberg Caspar Cruciger beordrades låta röstbegåvade studerande anmäla sig hos »musikern» Walther i Torgau. Inom fyra veckor hade det nya kapellet kommit till stånd. Första framträdandet skedde vid vigseln i slottskyrkan, och kort efteråt finna vi Walther i Dresden som dess ständige ledare. Detta kapell är begynnelsen till det sedan så berömda Dresdner Hofkapell, som 1848 kunde fira sitt 300-års jubileum. Blott sex år förestod Walther hovkapellmästarebefattningen. 1554 fick han 60 floriner i årlig pension och återvände till Torgau, där han tillbragte sina sista år hos sonen Johannes, under vilken tid han dirigerade Torgauer Kantoreigesellschaft, varje gång det skulle »uppvakta» med sång i slottet. 1570 avled han, 74 år gammal och ligger begravnen å därvarande kyrkogård. Gravstenen med hans bild är tyvärr försvunnen. Ej heller har han, såsom andra komponister brukade denna tid, låtit pryda sina verk med sin bild, varför eftervärlden nog aldrig blir i tillfälle att skåda hans anletsdrag.

II.

Utom de omnämnda fem upplagorna av Wittenberger Gesangbüchlein offentliggjorde Walther år 1557 ett 8-st. *Magnificat*. 1561 utkom den av sällspord kraft burna sången »*Wach auf, du werthes deutsches Land*», vars 26 strofer av Walther själv diktats med hänsyftning på

Luther och hans verk. En av Walthers viktigaste tonsättningar bär titeln »*Das Christlich Kinderlied D. Martini Lutheri: Erhalt uns Herr etc.*» i 6 stämmor och tryckt i Wittenberg 1566. I slutorden till sitt företal: »Med denna sång har jag velat taga avsked av alla gudfruk-

tiga kantorer, som älska Christus och Guds rena ord» har Walther sagt sitt farväl till sin musikaliska samtid. Bland detta verks 21 tonsatser (koraler, motetter, antifoner, andliga sånger med latinsk och tysk text) är den sista »Holdseliger, meus Herzens Trost» så till vida märkvärdig, som Walther här, avvikande från sitt vanliga skrivsätt, ställer de tre övre stämmorna gent emot de tre undre.

Enligt Kades omdöme vittna Walthers kompositioner om att han efter denna tids begrepp fullkomligt behärskade den kontrapunktiska och kanoniska formen. Han har förträffligt genomförda kanons i sina talrika motetter, och särskilt de mer än fyrstämmiga satserna vittna om en högt uppdriven kontrapunktik. Man har påstått, att han ej var någon melodiker, men den närmare kännedom, som man nu kan få av hans verk, visar, att han även kunde sångbart utgestalta sina stämmor. Väl förmådde han ej frammana de serafiska klanger, som Palestrina några årtionden senare lät tona under Italiens blåa himmel. Ej heller har han den rikedom och livfullhet i fantasien, som H. Isaak och dennes lärjunge L. Senfl ägde. Men han nådde ändock vida över medelmåttorna. Om vissa arkaismer likväl vidlåda hans verk, så beror det på tidens allmänna ståndpunkt i fråga om kompositionskonsten. Det terslösa treklangslutet hängde tillsammans med uppfattningen av att man hörde oktaver, kvinter och kvarter såsom fullkomna, terser och sexter som ofullkomna konsonanter. »Kvint- och oktavjägare» skola nog i Walthers liksom i Isaaks kompositioner finna ett rikt fält för uppspårande av villebråd. Ett närmare betraktande av denna tids kvint- och oktavparalleller ger dock vid handen, att för

den tidens tonsättare kom det i första hand an uppå melodisk följdriktighet i stämföringen, varvid man ej var så noga med vad örat förnam vid dessa paralleller. Allt som allt kan sägas, att Walther intager en beaktansvärd ställning i motetens historia.

Dock har Walther sin största betydelse för eftervärlden som koralkomponist. Med Wittenberger Gesangbüchlein 1524 framträder en specifikt protestantisk tonkonst. Korakens namn i ny bemärkelse blir på det närmaste förbunden med den lutherska reformationen. Walther hade öppen blick för denna nya konstform och banade väg för kommande tider, en väg, som först ett århundrade senare förde fram till målet. Detta mål var just koral-satsen notam contra notam, såsom vi ännu i dag harmonisera våra för orgelledsagning avfattade koraler. Att denna utveckling gick långsamt, berodde därpå, att såsom nämnts kören ännu ledde församlingssången och att cantus firmus låg i tenoren. I första upplagan av Wittenberger Gesangbüchlein följes denna regel blott med ett undantag. Först 1586 lägger Lukas Osiander i sitt arbete »Fünffzig geistliche Lieder und Psalmen» cantus firmus i sopranen att lända som gällande regel, »för att hela den kristliga församlingen må därigenom kunna sjunga med».

Vid bedömandet av Walthers koralkonst får man avskilja alla mer än fyrstämmiga satser, vilka äro att hänföra till motettformen. I de fyrstämmiga satserna, som här alltså komma i betraktande med hänsyn till den nya typen, föranledde läget av cantus firmus i tenoren, att satsen i övrigt måste få en friare gestaltning, så att fordran på notam contra notam tillsvidare ej kunde strängt genomföras. Inga anknytningspunkter att komma fram

till detta mål funnos i tidens andliga musik. Blott den världsliga sångkompositionen och musiken till de latinska oderna gävo fingervisningar. De för dessa gällande reglerna har Walther tillämpat på koralsatsen, och detta är hans särskilda förtjänst. Under det att stämmorna i föregående tiders andliga musikverk imitatoriskt satte in efter varandra, lät Walther i ett flertal av koralsatserna stämmorna i nämnda sångbok samtidigt begynna. Även de liktidiga radsluten äro åtminstone antydningssvis för handen, om också inga bestämda regler härför låta sig påvisas. Regelmässiga radslut och radbegynnelse, som förekomma i 4 i Schöberleins »Schatz» upptagna Waltherska koraler, måste förefalla kännaren egendomliga. Dessa fyra sättningar äro också påvisade såsom oäkta och giva en falsk bild av Walthers koralkonst. Hans satser till dessa koraler se i verkligheten mycket annorlunda ut än hos Schöberlein m. fl.

För att blott nämna en av de 4-stämmiga waltherska koralsatserna så kan hänvisas på den likaså klangsköna och stämningsfulla som till innehåll och form fulländade lutherpsalmen »Mit Fried und Freud ich fahr' dahin», vilken måhända kan betecknas som kronan på Walthers koralkonst. Samma melodi har han försett med en 5-stämmig sats till utförande av v. 3 och 4, under det att han förbehållit den 4-stämmiga med dess mjuka och stilla framglidande tongångar för v. 1 och 2. Naturligtvis står ej allt av Walthers koralkonst på samma linje. Åtskilligt verkar torrt och främ-

mande såsom i alla koralsamlingar. Men Walthers inflytande som koralkomponist spåras under den följande tiden ej blott på den lutherska utan även på den reformerta kyrkans psalmkomponister, sådana som Bourgeois, Jean Loys och Goudimel.

På senare tid har dr. Bernhard Engelke i Thomanerbiblioteket i Leipzig påträffat 26 2- och 3-stämmiga kanons för blåsinstrument, av vilka en uppförts såsom tornmusik, föranstaltad av prof. O. Richter, ledaren för Kreuzkirchekören i Dresden. Slutligen må ock omnämnas Walthers båda passionsoratorier, den ena efter Matteus, den andra efter Johannes evangelium. Kade betecknar dessa två som »stamträd» till denna kompositionsform. »Varje musikalisk uttrycksform är till sina grunddrag noga skisserad, vare sig det gäller kör, solosång eller duett». När von Tucher omnämner, att Matteuspasionen uppförts i Nürnberg ända till år 1806, så torde detta utgöra ett bevis för den livskraft, som utmärkt Walthers kompositioner även på detta område av tonkonsten. Referenten vill minnas, att ett av dessa passionsoratorier uppfördes i Linköpings domkyrka för åtskilliga år sedan under ledning av lic. N. Fransen.

Detta ovanstående vare nu ett bidrag till närmare kännedom om Johannes Walther, om vilken Taubert säger, att han var »Luthers hjärtevän, den kurfurstliga familjens skötebarn, borgerskapets i Torgau stolthet, åt vars läroanstalt han förlänade glans i 18 år».

F. M. Allard.